

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15:339.5(477)

#### ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ

#### LEGAL REGULATION OF FOREIGN TRADE IN UKRAINE IN TIME OF PERESTROIKA

Васильєв Є.О.,

*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена становленню правового регулювання зовнішньої торгівлі в Україні в період перебудови. Розглянуто передумови створення та основні джерела правового регулювання зовнішньої торгівлі, що склалися на момент проголошення незалежності України. Виявлено основні засади та засоби правового регулювання зовнішньої торгівлі у період перебудови.

**Ключові слова:** перебудова, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішня торгівля, ліцензування, квотування, бартерні операції.

Статья посвящена становлению правового регулирования внешней торговли в Украине в период перестройки. Рассмотрены предпосылки создания и основные источники правового регулирования внешней торговли, сложившиеся на момент провозглашения независимости Украины. Выявлены основные принципы и средства правового регулирования внешней торговли в период перестройки.

**Ключевые слова:** перестройка, внешнеэкономическая деятельность, внешняя торговля, лицензирование, квотирование, бартерные операции.

The article is devoted to the development of legal regulation of foreign trade in Ukraine during perestroika period. The preconditions of establishment and major sources of legal regulation of foreign trade are revealed. The basic principles and means of legal regulation of foreign trade of this period are considered.

**Key words:** perestroika, foreign trade, foreign trade, licensing, quotas, barter.

Забезпечення сталого зростання обсягів зовнішньої торгівлі й насамперед обсягів експорту продукції вітчизняного виробництва потребує глибокого узагальнення наявного досвіду правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Це питання набуває особливої актуальності через стрімке погіршення основних макроекономічних показників України у поточному році. Розв'язання цього питання вимагає комплексного аналізу та узагальнення історичного досвіду й передумов становлення правового регулювання зовнішньої торгівлі в Україні.

Розвиток правового регулювання зовнішньої торгівлі в Україні в різних аспектах досліджувався в роботах вітчизняних учених, таких як І.Р. Боднар, Л.М. Кравченко, О.Г. Міхеевої, В.П. Плавича, С.І. Юшиної та інших. Мета цієї статті – виявити основні засади та засоби правового регулювання зовнішньої торгівлі у період перебудови, їхній вплив на становлення правового регулювання зовнішньої торгівлі незалежної України.

Завданням дослідження перш за все є виявлення передумов та визначальних рис розвитку правового регулювання зовнішньої торгівлі в Україні на його початкових етапах. Новизна роботи полягає у комплексному історико-правовому аналізі законодавства, спрямованого на державне регулювання зовнішньої торгівлі в Україні в період перебудови.

Розглядаючи передумови становлення правового регулювання зовнішньої торгівлі в Україні, можна дійти висновку, що поживалення економічної активності наприкінці 1980-х років та пошуки нових шляхів господарювання невинно вимагали створення відповідних нормативно-правових актів, що регулюють зовнішньоторговельну діяльність. Якщо до початку 90-х років на теренах Європи було характерним існування таких економічних угруповань, як Європейське співтовариство (ЄС), Європейська організація вільної торгівлі (ЄАВТ) та Рада економічної взаємодопомоги (далі – РЕВ), то в силу радикальних сус-

пільно-політичних перетворень, що мали місце в СРСР та країнах Східної Європи, РЕВ ліквідовується, а її члени стають на шлях ринкових перетворень. Система товарообміну, яка склалася в межах РЕВ, насамперед задовольняла потреби її учасників у паливно-енергетичних та сировинних поставках [1, с. 72]. Ліквідація РЕВ стала результатом неспроможності командно-адміністративної системи управління, механізм якої спирався на міждержавні угоди та був спрямований на централізований обмін товарами [2, с. 1, с. 20].

Характерною рисою зовнішньоекономічних відносин у межах РЕВ було широке застосування бартерних угод, що дозволяло без використання валютних коштів здійснювати прямий обмін товарами. Застосування бартерних угод мало досить суперечливий характер, оскільки, з одного боку, вони розширювали зовнішньоторговельний обмін, але, з іншого боку, обмежували його рамками товарообмінної угоди. Бартерна форма зовнішньоекономічних відносин згадується у низці документів ГАТТ (Генеральна угода з торгівлі і тарифів), але при цьому зазначається, що така форма зовнішньоекономічних операцій за своїм характером є архаїчною і примітивною і тому не рекомендується до практики. В СРСР була досить поширеною практика «зустрічних закупівель», які фактично були бартерними. До початку перебудови право здійснення зазначених операцій належало вузькому колу спеціалізованих зовнішньоторговельних об'єднань [3, с. 76].

Постановами Ради Міністрів СРСР від 19 серпня 1986 р. № 991 «Про заходи щодо удосконалення управління зовнішньоекономічними зв'язками» та № 992 «Про заходи щодо удосконалення управління економічним і науково-технічним співробітництвом з соціалістичними країнами» було започатковано перші зміни у правовому регулюванні зовнішньоекономічної діяльності [4]. В якості постійно діючого органу Ради Міністрів СРСР було створено Державну зовнішньоекономічну комісію (ДЗЕК), якій була

підпорядкована низка державних органів, зокрема Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР та Держкомітет СРСР з питань зовнішніх зв'язків. З метою активного включення у зовнішньоекономічну діяльність об'єднань, підприємств і організацій їм надавалося право встановлювати прямі зв'язки з підприємствами і організаціями інших країн – членів РЕВ і самостійно вирішувати питання виробничої і науково-технічної кооперації, включаючи підписання господарських договорів і контрактів на поставку продукції і надання послуг, пов'язаних з кооперацією і розвитком виробництва, визначення економічних умов співробітництва.

Окрім торговельних відносин з країнами РЕВ передбачалося також право безпосереднього здійснення експортно-імпортних операцій на ринках капіталістичних країн і країн, що розвиваються, ряду міністерств, відомств СРСР і союзних республік, об'єднань і підприємств. Учасники таких експортно-імпортних операцій з січня з 1 січня 1987 р. поділялися на дві групи: зовнішньоторговельні організації на господарському розрахунку у складі міністерств і відомств та госпрозрахункові зовнішньоторговельні фірми у складі науково-виробничих і виробничих об'єднань, підприємств і організацій. До другої групи учасників експортно-імпортних операцій, зокрема, були віднесені Харківський турбінний завод та Харківський тракторний завод [4].

Для підвищення економічної зацікавленості й розширення самостійності у розвитку експорту, оновлення виробничої бази передбачалося створення в об'єднаннях, підприємствах та організаціях фондів валютних відрахувань для фінансування експортно-імпортних операцій. Валютні фонди мали формуватися за рахунок відрахувань від реалізації готової продукції та послуг, а також з усієї виручки від операцій з кооперованих поставках.

Зміни не призвели до заміни бартерних операцій грошовими розрахунками, однак було значно розширено коло організацій, що отримали право займатися бартерними операціями. Угоди про кооперацію в рамках «прямих зв'язків» без посередництва держави призвели до зростання кількості бартерних операцій.

У результаті загальносоюзного процесу перебудови народного господарства радянська держава поступово втрачала монополію на зовнішньоекономічну діяльність. Одним із перших суб'єктів, які здобули право на самостійну зовнішньоторговельну діяльність, стають виробничі кооперативи. Законом СРСР від 26.05.1988 № 8998-ХІ «Про кооперацію в СРСР» [5] кооперативи були наділені правом участі у зовнішньоекономічній діяльності, нагромадженні валютних ресурсів на основі принципів валютної самокупності і самофінансування. Кооперативи, що здійснювали виробничу діяльність, та їх об'єднання набували право безпосереднього здійснення експортно-імпортних операцій. Отримана ними в результаті експорту товарів валютна виручка після відрахувань надходила у їх розпорядження, не підлягала вилученню і могла нагромаджуватися для використання у наступні роки.

Постановою Ради Міністрів СРСР від 2 грудня 1988 р. № 1405 було суттєво розширено коло учасників зовнішньоекономічних відносин. Право безпосереднього здійснення експортно-імпортних операцій було надано усім державним підприємствам, виробничим, кооперативним та іншим організаціям, продукція або послуги яких володіють конкурентоспроможністю на зовнішньому ринку [6]. Засобами регулювання зовнішньої торгівлі у цей період стають реєстрація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, квотування та ліцензування зовнішньої торгівлі, а також декларування товарів, що переміщуються через митний кордон.

Реєстрація юридичних осіб як учасників зовнішньоекономічних зв'язків у Міністерстві зовнішньоекономічних зв'язків згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР від 7 березня 1989 р. № 203 [7] була визнана обов'язковою умовою для їх прямого виходу на зовнішній ринок. Учас-

никами зовнішньоекономічних зв'язків вважалися підприємства, об'єднання, виробничі кооперативи та інші організації, які безпосередньо здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, включаючи консорціуми, акціонерні товариства, торгові будинки, асоціації ділового співробітництва із зарубіжними країнами, інші асоціації, створені на території СРСР спільні підприємства, міжнародні об'єднання та організації.

Усе ще зберігалися обмеження на здійснення посередницької діяльності у зовнішній торгівлі, що були передбачені п. 8 Постанови Ради Міністрів СРСР від 7 березня 1989 р. № 203. Спільні підприємства, міжнародні об'єднання та організації, створені на території СРСР, мали право експортувати тільки вироблену ними продукцію й імпортувати продукцію тільки для власних потреб. Для проведення посередницьких операцій був потрібен дозвіл з боку відповідного міністерства. Виробничі кооперативи та їх об'єднання могли експортувати тільки продукцію власного виробництва, не маючи права займатися скупкою товарів з метою їх подальшого перепродажу [7].

Експортно-імпортні операції щодо товарів загальнодержавного призначення характеризувались обмеженнями у вигляді ліцензування та квотування. До компетенції уряду належало визначення переліків товарів, що підлягають ліцензуванню та квотуванню. Ліцензування мало застосовуватися на певні періоди часу за декількома напрямками: по операціях з товарами загальнодержавного призначення; по операціям, здійснюваним в рамках обмежень експорту та імпорту; як запобіжний захід щодо учасників зовнішньоекономічних зв'язків, які практикували недобросовісну конкуренцію або завдавали шкоди інтересам держави.

Ліцензії на зовнішньоторговельну діяльність поділялися на генеральні і разові. Генеральні ліцензії являли собою дозволи на експорт або імпорт товарів на визначений строк, який, як правило, не перевищував одного року. Разові ліцензії були дозволами по кожній окремій угоді і мали видаватися на строк, необхідний для її здійснення, але не більше одного року.

Квотування зовнішньоторговельних операцій належало до заходів оперативного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. Обмеження експорту та імпорту могли запроваджуватися на певні періоди часу по окремих товарам, країнам і групам країн у тих випадках, коли цього вимагав стан платіжних відносин або інші економічні та політичні умови. Підставами для застосування обмежень експортно-імпортних операцій, зокрема, могли бути: регулювання попиту і пропозиції на внутрішньому ринку СРСР; виконання міжнародних зобов'язань СРСР, пов'язаних з регламентацією експорту або імпорту; досягнення взаємовигідних домовленостей на міжнародних торгових переговорах; прийняття заходів у відповідь на дискримінаційні акції іноземних країн та (або) їх спільнот. Обмеження могли мати вигляд кількісних чи вартісних квот на імпорт або експорт. Всі угоди, здійснювані в рамках заповнення таких квот, підлягали ліцензуванню.

До заходів оперативного регулювання зовнішньоекономічних зв'язків окрім квотування експортно-імпортних операцій також належало призупинення операцій учасників зовнішньоекономічних зв'язків. Призупинення могло мати місце у випадку недобросовісної конкуренції або завдання шкоди інтересам держави, порушення радянського законодавства чи міжнародних договорів СРСР, здійснення операцій з порушенням статутної правоздатності, несанкціоновані бартерні операції; експорт за необґрунтовано низьким цінами або імпорт по завищеними цінами; експорт або імпорт неякісних товарів тощо.

Постановою Ради Міністрів СРСР № 1405 також накладалися додаткові обмеження на здійснення бартерних (товарообмінних) операцій. Такі обмеження пов'язувалися із відсутністю надходжень від бартерних операцій до

державного бюджету, тоді як при звичайній експортній операції експортер зобов'язаний був передати до державного бюджету частину експортної виручки. Відтак товарообмінні операції з організаціями соціалістичних країн, фірмами капіталістичних країн та країн, що розвиваються, і підприємствами та організаціями Міністерства торгівлі СРСР дозволялися лише на збалансованій основі. Товари народного споживання підлягали обміну лише у межах встановлених ринкових фондів, а продукція виробничо-технічного призначення підприємств і організацій системи державного постачання підлягала обміну лише в межах встановлених планів розподілу. Інші бартерні операції вимагали спеціального дозволу Державної зовнішньоекономічної комісії Ради Міністрів СРСР або безпосередньо Ради Міністрів СРСР [6].

Часткова лібералізація режиму зовнішньої торгівлі зумовила необхідність впровадження механізмів контролю у вигляді обов'язкового декларування товарів і майна, що переміщуються через державний кордон. Декларування здійснювалося шляхом подання органам митного контролю СРСР вантажної митної декларації встановленого зразка.

Закон УРСР від 03.08.1990 № 142-XII «Про економічну самостійність Української РСР» [8] визначав основними цілями економічної самостійності республіки, зокрема, зростання національного багатства, досягнення передового технологічного рівня виробництва на принципах децентралізації власності і роздержавлення економіки, повної господарської самостійності і свободі підприємництва усіх юридичних і фізичних осіб у рамках законів Української РСР. До принципів, які мали бути покладені в основу економічної самостійності республіки, також належали принципи самостійності регулювання грошового обігу та захищеності внутрішнього ринку.

Українська РСР за Законом від 03.08.1990 мала право самостійно здійснювати керівництво зовнішньоекономічною діяльністю, зокрема встановлювати перелік товарів, вивезення і ввезення яких регулюються квотами і ліцензіями. Передбачалося створення державного валютного фонду УРСР у складі зведеного валютного плану (платіжного балансу) республіки, в якому враховуються надходження і платежі в діючих грошових одиницях та іноземній валюті по загальному міжнародному розрахунковому обігу республіки. Згідно зі ст.14 Закону УРСР від 03.08.1990 № 142-XII «Про економічну самостійність Української РСР» основним видом відповідальності, що мав застосовуватися за порушення економічної самостійності Української РСР та інтересів юридичних і фізичних осіб, були економічні санкції [8].

Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 [9] уперше сформулювала принципи зовнішньоекономічної діяльності, до яких належали: пріоритетність у зовнішньоекономічних відносинах міжнародних угод та норм міжнародного права; взаємовигідність міжнародних економічних відносин; рівність можливостей всіх господарюючих суб'єктів вступати у зовнішньоекономічні зносини відповідно до законодавства УРСР. Концепція передбачала для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності широку свободу у використанні валютних коштів, зокрема можливість зарахування валютної виручки на рахунки господарюючих фізичних та юридичних осіб і неможливість її примусового вилучення для потреб держави. Передбачалося надання усім підприємствам та державним установам права вільно купувати валютні кошти, у тому числі на валютних аукціонах і біржах, отримувати їх у кредит або в користування та спрямовувати їх у власні валютні фонди.

Закон УРСР від «Про зовнішньоекономічну діяльність» [10] передбачав остаточне скасування державної монополії у сфері зовнішньої торгівлі, рівність усіх суб'єктів господарювання у зв'язках з іноземними парт-

нерами. Законом були враховані основні положення Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р., яка набула чинності в УРСР з 1 лютого 1991 р. [11], та Конвенції про право, що застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів від 22.12.1986 [12, с. 209-220].

До суб'єктів зовнішньоекономічних відносин, згідно зі ст.3 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», належали фізичні та юридичні особи, які мають цивільну право- та дієздатність, їх об'єднання без статусу юридичної особи, структурні одиниці суб'єктів господарської діяльності СРСР, які мають постійне місцезнаходження на території УРСР, спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності Української РСР та іноземних суб'єктів господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження на території Української РСР. Держава в особі її органів, місцеві органи влади, інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території республіки, прирівнювалися за своїм правовим статусом учасника зовнішньоекономічних відносин до юридичних осіб. Ці суб'єкти, згідно зі ст. 5 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», здобували право на здійснення зовнішньоекономічної діяльності після їх державної реєстрації у Міністерстві зовнішньоекономічних зв'язків УРСР [10].

Водночас чинний на момент прийняття Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» Цивільний кодекс УРСР [13] відносив до юридичних осіб насамперед державні підприємства, установи та організації, які перебувають на госпрозрахунку, фінансуються за рахунок бюджету або з інших джерел, а також колгоспи, міжколгоспи, кооперативні організації та створені ними підприємства та організації, що мають відокремлене майно і самостійний баланс. Закон УРСР «Про підприємництво» [14] хоча й відносив до суб'єктів підприємницької діяльності громадян УРСР та інших держав, не обмежених законом у правоздатності або дієздатності, та юридичних осіб усіх форм власності, ще не містив конкретних організаційно-правових форм підприємницької діяльності і, зокрема, зовнішньої торгівлі.

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності при складанні тексту зовнішньоторговельного договору (контракту) здобули право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації міжнародних органів та організацій, якщо це прямо не було заборонено законом, а також самостійно обирати країну, право якої буде застосовуватися для регулювання договірних відносин. Права та обов'язки сторін такого договору за загальним правилом мали визначатися правом місця його укладання, якщо сторони не погодили інше. За відсутності погодження між сторонами відносно права, що підлягало застосуванню, мало застосовуватися право країни продавця.

Іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоторговельної діяльності в УРСР, згідно зі ст. 7 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», підлягали одному із трьох правових режимів: національному режиму, режиму найбільшого сприяння або спеціальному режиму. Національний режим передбачав наділення іноземних суб'єктів господарювання обсягом прав та обов'язків, не меншим ніж той, що мали українські суб'єкти господарювання, він мав застосовуватись до експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Українською РСР до економічних союзів. Режим найбільшого сприяння передбачав надання іноземним суб'єктам господарської діяльності прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави на основі вже укладеної взаємної угоди з УРСР. Спеціальний режим підлягав застосуванню на територіях спеціальних економічних зон, а також на територіях митних союзів [10].

На відміну від попередніх законодавчих актів, ст.12 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачала запровадження обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічної діяльності в іноземній валюті. Відтепер виручка протягом 30 днів з дня її надходження мала розподілятися між валютними фондами суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та Державним валютним фондом УРСР, валютними фондами місцевих рад. За кошти, що передавалися у Державний валютний фонд, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мали отримувати компенсацію з відповідного бюджету у національній валюті за спеціально встановленим Національним банком України курсом на момент надходження валютних коштів.

Відповідно до ст. 29 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» УРСР мала право вживати заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії з боку іноземних держав, які обмежують здійснення законних прав та інтересів її суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Заходи у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії іноземних держав могли включати застосування режимів ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій, впровадження податків на імпорт товарів, позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеці-

ального режиму, повної або часткової заборони (ембарго) на торгівлю тощо.

Узагальнюючи викладене можна прийти до висновку, що однією з визначальних рис правового регулювання зовнішньої торгівлі в Україні в період перебудови стало подолання державної монополії на здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Відмовляючись від монополії на здійснення зовнішньої торгівлі, держава зберігала за собою важелі регулятивного впливу на діяльність суб'єктів зовнішньоекономічних відносин. Ухвалений напередодні проголошення незалежності України Закон УРСР від 16.04.1991 «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначив правові основи зовнішньої торгівлі й сприяв налагодженню зовнішньоторговельних зв'язків з іноземними партнерами.

Стрімка лібералізація зовнішньої торгівлі, що відбулася у процесі перебудови, у свою чергу вимагала розв'язання цілого комплексу взаємопов'язаних питань щодо податкового, митного-тарифного та валютного регулювання зовнішньої торгівлі. Ці питання, розв'язання яких починається уже після проголошення незалежності України, також потребують комплексного історико-правового дослідження.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Экономическое сотрудничество СССР со странами социализма / Буров А.С. – М. : Междунар. отношения, 1987. – 320 с.
2. Фомин С.С., Новицкий В.Е. Проблемы формирования единого европейского рынка / С.С. Фомин, В.Е. Новицкий. – К. : УкрНТИ. – 1992. – 55 с.
3. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности : [сб. статей] / АН СССР, Ин-т государства и права. – М. : ИГПАН, 1991. – 110 с.
4. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 19.06.1986 № 991 «О мерах по совершенствованию управления внешнеэкономическими связями» // СП СССР. – 1986. – № 33. – Ст. 172.
5. Закон СРСР від 26.05.1988 року № 8998-XI «Про кооперацію в СРСР» // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1988. – № 22. – Ст. 355.
6. Постановление Совета Министров СССР від 02.12.1988 № 1405 «О дальнейшем развитии внешнеэкономической деятельности государственных, кооперативных и иных общественных предприятий, объединений и организаций» // СП СССР. – Отд. 1. – 1989. – № 2. – Ст. 7.
7. Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 07.03.1989 № 203 «О мерах государственного регулирования внешнеэкономической деятельности» // СП СССР. – Отд. 1. – 1989. – № 16. – Ст. 50.
8. Закон УРСР від 03.08.1990 № 142-XII «Про економічну самостійність Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34. – Ст. 499.
9. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки від 01.11.1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 48. – Ст. 632.
10. Закон УРСР від 16.04.1991 № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 116.
12. Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 656 с.
13. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 463.
14. Закон УРСР від 07.02.1991 № 698-XII «Про підприємництво» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.